

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی بنا دارد هر ماه از زحمات یکی از بزرگان اندیشمند ایران اسلامی تقدیر به عمل آورد. هفته گذشته نیز مراسمی با حضور اندیشمندان و متفکران در یکی از سالن‌های این انجمن به مناسبت بزرگداشت علامه آقابزرگ تهرانی برگزار شد. در این مراسم که با حضور **حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر رشاد، دکتر مهدی محقق، دکتر اکبر ثبوتی و فرزندان و نزدیکان آقا بزرگ تهرانی** همراه بود، به ترتیب دکتر مهدی محقق، **حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمدرضا حسینی جلالی، پژوهشگر علم الحدیث در حوزه علمیه قم، دکتر عبدالحسین طالمی عضو هیات علمی دانشگاه قم و تنی چند، در خصوص مدارج علمی و اخلاقی وی سخن گفتند.**

حمیدرضا یونسی

مهدی محقق

کتاب «الذریعه» کتاب کاملی است که دربردارنده کوشش دانشمندان اسلامی و اشاعه دهنده فرهنگ و علوم اسلامی است. این کتاب مورد استفاده تمامی است که می‌خواهند تشیع را با ابعاد مختلف آن؛ یعنی ابعاد قرآنی، تفسیری و احادیث و روایات ائمه معصومین[ؑ] شناخته و به آنها مراجعه کنند. در این کتاب کوشش شده است که در چیزی تصور نشود. در مورد آقا بزرگ تهرانی تاریخ‌نویسان مطالب بسیاری نوشته‌اند که یکی از موضوعاتی که آنها بدان توجه کردند، همین مساله فهرست نگاری است؛ مانند کتاب کشف الظنون در میان اهل تسنن، ولی جای چنین کتابی در میان دانشمندان شیعه خالی بود.

مرحوم آقا بزرگ تهرانی در اثنای و نقادی علم درایه الحدیث و روایه الحدیث^ت نبوغ داشتند. آن کسانی که از محضر ایشان فیض بردند و کسانی که با آثار ایشان آشنا هستند، بهتر می‌توانند عظمت کار آقا بزرگ تهرانی را بیان کنند. مرحوم آقا بزرگ در کتاب الذریعه حدود ۸۰۰ اجازه را ذکر می‌کند. از آنجا که مساله حدیث بسیار مهم بوده، دانشمندان زیادی در مورد اصحت احادیثی که از پیامبر[ؐ] نقل شده در کیفیت و صحت و سقم این احادیث و موفق بودن آنها کتاب نوشته‌اند.

در هر حال درخصوص علم حدیث دانشمندان بسیاری نوشته‌اند، بنابر آنچه پیامبر اکرم[ؐ] فرمودند: «که علم را به کتاب مقید سازید» و ضرب‌المثل عربی از همین حدیث گرفته شده که «اگر علم را به کتابت نیاورید، مانند صید فرار می‌کند.» کتاب‌هایی نوشته می‌شد و دانشمندان می‌رفتنند، مشقت‌های سفر را تحمل می‌کردند برای این که حدیثی را استماع یا شیخی را پیدا کنند که آن احادیث را از او استماع کنند و بر این اساس، کتاب‌هایی درباره اجزاء حدیث، المعجاز والمجیز و همچنین در ابعاد مختلف حدیث شناسی نوشته شده تا کسی را یاری این نباشد که غیر حدیث را وارد حدیث کند.

اعلانات بسیار بودند. برای نمونه نامه‌ای منسوب به پیامبر[ؐ] هست که می‌گویند به خط امام علی[ؑ] است و ۴۰۰ سال یهودی‌ها از این نامه برای پیشبرد اهداف خود استفاده می‌کردند و بعد معلوم شد که نامه، جعلی است. نامه خطاب به اهل خبیر است که کسی حق ندارد از شما خراج و مالیات بگیرد و در ذیل نامه مهر و امضای معاویه است که در آن زمان هنوز اسلام نیاورده بود و نام کسان دیگری نیز هست در صورتی که به دلایلی امکان امضای آنها ذیل آن نامه وجود نداشت. بعدا خطیب بغدادی گفت این نامه جعلی است به دلیل این که شهادت معاویه در آن هست که هنوز مسلمان نشده بوده است. حتی نفوذ یهودی‌ها آنقدر زیاد بوده که ناصر خسرو در مصر فکر می‌کرده این نامه اصیل است. بنابراین کار این بزرگانی که سعی کردند سنت نقل حدیث را برای ما نگه دارند، خیلی ارزشمند است.

سید محمد رضا حسینی جلالی

درباره مرحوم ح‌اح شیخ آقا بزرگ تهرانی کلمات ثناگویی و تمثیل و احترام بجاست و لکن چیزی که به نظر من ضرورت دارد عرض کنم، این است که در این شخصیت چه معلومات و اطلاعاتی وجود داشت. در قدیم بدون این که ما از این اشخاص چیزی را بخواهم، خود این آقایان موضوعی را مطرح و تجربه‌ای را منتقل

گزارشی از بزرگداشت آقا بزرگ تهرانی

آقا بزرگ تهرانی، معرف ابعاد مختلف تشیع

بزرگ ۲ هزار اجازه هم بیشتر داده است. مرحوم آقا بزرگ با همه آدم‌هایی که اجازه حدیث دارند این گونه شرط می‌کند که شما به شرط صحت می‌توانید نقل کنید.

عبدالحسین طالمی

نگارش کتاب گرانقدر الذریعه سال ۱۳۲۹ قمری، یعنی یکصد سال پیش در سامرا آغاز شده است. آن مقتدای پژوهشگران، در حالی که سخت‌دست تنهاست و با ده‌ها دشواری روبه‌رو، تنها با تکیه بر لطف الهی و امید به عنایات عرش‌یانی خاک نشین که کار را در جوار آستان آسمان سای آنان آغاز کرده است، حیات ابدی کتاب خود را تضمین می‌کند و البته در این راه همه گونه مشکلات و ناملایمات را به جان می‌خرد تا ارمانی در خور، به آیندگان بسیارد. کاری عظیم که در قالب ۲۸ مجلد به اهل تحقیق ارائه شد، چنان سترگ است که به تعبیر استاد عبدالحسین حائری، کتاب‌شناس بزرگ معاصر «کار بزرگ و درخشانی است که مجموعه‌ای از منابع مربوط به علما و مولفان امامیه را در اختیار محققان می‌گذارد و ابواب وسیعی را در مسالت مختلف و موضوعات گوناگون به روی پژوهشگر باز می‌کند».

عظمت این کار را در مقایسه با موارد مشابه می‌توان شناخت، مانند کشف الظنون حاجی خلیفه که تنها بخش ناچیزی از آثار امامیه را گزارش کرد و کشف الحجب و الاستار سید اعجاز حسین که برای جبران این نقیصه نوشته شده است؛ اما تنها حدود ۳۳۰۰ کتاب از آثار امامیه را معرفی می‌کند. اینها کجا و الذریعه با بیش از ۵۳۰۰۰ نام مدخل کجا؟ بگذریم از ای‌را که به شاگردان خود می‌دادند در آخر کتاب یک اجازه برای آنها می‌نوشتند. حالا سوال اینجاست که این اجازه چیست و فایده‌اش چیست؟

اجازه عبارت است از این که یک استاد که واقف بر روایات می‌شود (یا بر کتاب روایت یا بر هر کتاب علمی دیگر کتاب لغت، اصول، فقه و …) و استاد از صحت این کتاب مطمئن می‌شود، این کتاب صحیح است و غلط نیست؛ چون اگر ما بخوایم به کتاب‌های مجعول مراجعه کنیم، نمی‌توانیم استفاده کنیم. حال اجازه می‌گوید این کتاب صحیح است و من آن را با صحت از

مهدی محقق: کتاب «الذریعه» دربردارنده کوشش دانشمندان اسلامی و اشاعه دهنده فرهنگ و علوم اسلامی است. این کتاب مورد استفاده تمام کسانی است که می‌خواهند تشیع را با ابعاد مختلف آن یعنی ابعاد قرآنی، تفسیری و احادیث و روایات ائمه معصومین[ؑ] بشناسند

علمی به استدراک ذریعه اشتغال داشته باشند. اینک در توضیح این جمله، پیشنهادهایی برای تهیه این مستدرک‌ها یعنی تداوم حیات علمی ذریعه عرضه می‌شود.

۱-بازنگری در مفهوم تصنیف

صاحب ذریعه، محور کار خود را معرفی تصانیف شیعه دانسته است. باید دانست ورود به دنیای اطلاعات و ارتباطات بسیاری از تعاریف را دگرگون کرده از جمله تعریف تصنیف را که پیش از این منحصر به آثار مکتوب بود، در حالی که اکنون بخش عمده‌ای از اطلاعات به شیوه

غیرمکتوب نگهداری می‌شود. اساسا تحول مفهوم کتاب به اطلاع و محوریت اطلاع رسانی با تمام شیوه‌های ممکن سبب شده صوت و تصویر نیز براحتی ضبط شود و به نسل‌های آینده انتقال یابد همان‌گونه که در گذشته خط وسیله انتقال اطلاعات بود. بدین جهت در استدراک ذریعه باید به محمل‌های جدید اطلاعاتی که بخشی عظیم از فرهنگ شیعه امامیه را در زمان حاضر و آینده منتقل می‌کند توجه شود همانند نوارهای صوتی و تصویری، لوح‌های فشرده، کتاب‌های الکترونیکی، فیلم‌ها، پایگاه‌های اینترنتی. به این نکته بیفزاییم که متن کامل بسیاری از کتاب‌های چاپی یا خطی امروزه از طریق لوح‌های فشرده و پایگاه‌های اینترنتی در دسترس است؛ بنابراین در کنار ذکر نشانی کتابخانه‌های حقیقی که نسخه‌هایی از کتاب را در اختیار دارند، باید به کتابخانه‌های مجازی نیز ارجاع داد. گسترش فناوری همچنین سبب شده کتاب‌های زیادی به زبان‌های گوناگون به صورت خط پرل در اختیار نابینایان قرار گیرد که فرآورده‌های فرهنگ شیعی امامی در آن میان کم نیست و نیاید از آن غفلت کرد.

۲- منابع موجود در زبان‌های دیگر (بجز فارسی و عربی)

اغلب منابع معرفی شده در ذریعه به زبان‌های فارسی و عربی است و معدودی کتاب که به زبان‌های مختلف بدون واسطه ضرورت دارد؛ کتابشناختی آنها به واسطه‌ای به اطلاع شیخ آقابزرگ تهرانی رسیده است.

اکنون به چند دلیل، توجه به منابع شیعه امامیه در زبان‌های مختلف کارهای واسطه ضرورت دارد:
یکم - گسترش ارتباطات جهانی در پرتو تسهیل ارتباطات

دوم- گسترش اطلاع رسانی در سطح جهان
سوم - گسترش بی‌سابقه فرهنگ گفتگو نسبت به زمان‌های پیش

چهارم- گسترش شیعه‌شناسی در سطح جهان در محیط‌های شیعی و خارج آن
پنجم - گسترش کارهای فرهنگی شیعی در دهه اخیر به دلیل وقوع انقلاب اسلامی، تحولات عراق و لبنان و مانند آنها.

برای اجرایی شدن این پیشنهاد کافی است گروه‌های مختلف در زبان‌های مختلف و در فاصله‌های زمانی منظم (مثلا هر ۶ ماه یکبار) آخرین منابع منتشر شده شیعی به آن زبان‌ها را در قالب جزواتی فهرست کنند. بدین ترتیب با حرکتی آرام و نسبتاً آسان می‌توان اطلاعات روزآمد را به زبان‌های مختلف در اختیار داشت.

۳- پایان نامه‌ها، نشریات و اسناد

از ویژگی‌های سده‌های اخیر در وادی پژوهش، ورود چند عنصر جدید به دنیای تحقیق است که به عنوان ابزارهایی در دست محققان مورد استفاده است، از جمله:

یکم - سندهاوری، حفظ، پایگانی، مرمت، بازخوانی، طبقه‌بندی، فهرست نویسی و انتشار اسناد

دوم - نشریات ادواری، مجلات علمی و پژوهشی به زبان‌های مختلف در حوزه‌های تخصصی

سوم - نشریات غیرادواری؛ مجموعه‌های مقالات، جشن نامه‌ها، یادنامه‌ها، مجموعه مقالات نشست‌های علمی، سمینارها و…

چهارم - پایان نامه‌های دانشگاهی که با رویکرد تخصص گرابی، به تک نگاری در علوم می‌پردازند.

در میان این چهار گروه از منابع، از یک سو

مراسم بزرگداشت حمیدرضا حسینی

و خداوند، صدایی که مرا می‌شنود آزاد جعفری

«و هنگامی که بندگانتم از تو درباره من پرسند [بگو] من نزدیکم و پاسخ می‌دهم صدای آن که مرا بخواند همان هنگام صدایم می‌زند، پس آنها هم مرا پاسخ دهند و باورم کنند تا راه یابند». (سوره بقره، ۱۸۶)

ایمان، ارتباط تنگاتنگی با اعتماد و توکل به ساحت ربوبی خداوند دارد و دعا و اجابت محملی است که با آن عیار ایمان سنجیده می‌شود. ریشه بسیاری از ناامیدی‌ها و یاس‌های بشر عدم ایمان به عدالت خداست. زندگی، مقوله پیچیده‌ای است که تفکر و اندیشه در معنای آن همیشه با بن‌بستی محتوم مواجه بوده است. یکی داراست و دیگری ندارد. یکی شاداست و دیگری غمگین. یکی نمی‌خواهد و به دست می‌آورد و دیگری می‌خواهد و نصیبش نمی‌شود. در نگاهی نخستین براحتی می‌توان پرونده لاینحل همه اینها را با حکم به فقدان عدالت در مبدا هستی بست و فریاد اعتراض برآورد که کو عدالت؟ نبوده، نیست یا مرده. اگر ایمان به مبدا الهی آفرینش نباشد، اگر اعتماد به واجب‌الوجودی که گستره دانش و معرفتش در ظرف کوچک شناخت ما و بضاعت اندک توصیف‌نما نمی‌گنجد نباشد، اگر باور به حکمت و هدفمندی اراده او که سایه لطفش بر ذره ذره عالم وجود نسیم روح افزای آرامش و امید به آرمغان می‌آورد نباشد، چه عجب از پوچ انگاری و تقارن ابدی زندگی با درد و رنج و عذاب؟ اگر هر چه هست همان است که ما یافته‌ایم و دیده‌ایم و درست پنداشته‌ایم دیگر چه امیدی به نسبه آینده‌ای که تا قبل از فرارسیدنش ممکن است مرده باشیم و نه در جهان دیگری پس از مرگ که در تعفن اندام پوسیده خود مسکن گزیده باشیم و در تنگنای گور و در زیر خاکی که اگر اقبال یارمان باشد کوزه دست بر گردن نهاده آیندگان خواهد بود. به نیستی ابدی پیوسته باشیم؟ اگر «الدنیا سجن الکومن» نباشد و مرگ، پرواز آزادپخواهانه‌ای از قفس تن نگاشته نشود، چه امیدی به بودنی که نیست آن طور که ما خواسته‌ایم و پسندیده‌ایم. اگر «رضا برضاک و تسلیمیا لامرک» نباشد به چه دل خوش داریم؟ به بودنی مالا مال از درد و رنج و غصه و محرومیت که (صبرا جمیلا» را برنمی‌تابد و افیونی دل خوش کنک می‌پنداردش؟ باید باور داشت فقط همان می‌شود که او بخواهد و هر آنچه او بخواهد همان است که باید بشود. خودش گفته است: «داوود! تو می‌خواهی و من می‌خواهم و فقط آن می‌شود که من خواسته‌ام. اگر پذیرفتی خواست مرا رضایت می‌کنم به آنچه خود خواسته‌ای و اگر نپذیرفتی، تو را در آنچه خودت می‌خواهی به رنج می‌افکنم و در آخر هم همان می‌شود که من خواسته‌ام.» پس حالا که چنین صادقانه راز رضایت از زندگی را پیش رویمان نهاده چرا باورش نکنیم؟ چرا وقتی می‌گویید «از رگ گردن انسان به او نزدیک‌ترم»، نبینمش و ندای مهربانانه «همانا من نزدیکم» را با ایمانمان پاسخ ندهیم او نزدیک است. نزدیک‌تر از آن که با گناه بشود از او دور شد. نزدیک‌تر از آن که گمان می‌بریم کلید حل مشکلاتمان در دست اوست و نزدیک‌تر از خود ما که پنداشته‌ایم خسروانی دانا بر صلاح مملکت وجودی خوشیم. او تنها از ما پاسخ می‌خواهد و باور همین.

برای فهم معنای آیه مذکور تدبیر در مفهوم واژه‌های اجیب، دعاء، اذا و ایمان که در فهم شایع، معنای دیگری جز معنای اصلی کلمه یافته‌اند، ضروری به نظر می‌رسد. اجابت گاه با قضای حاجت یکی گرفته شده است. دعاء با قرانت ادعیه و تعقیبات لسان، اذا با آن شرطیه و ایمان با پذیرش دین یا پذیرش وجود خدا.

معنای پاسخ

اجابت به معنای جواب دادن و پاسخ دادن است و قضا به معنای برآورده شدن. این دو یاریا به هم یکی پنداشته شوند. چنانچه بیشتر اشاره شد دعا و اجابت ارتباط تنگاتنگی با صفت عدل الهی دارد. دعا اگر درخواست حاجتی باشد پاسخ خداوند لزوماً نباید برآوردن آن حاجت تصور شود. این با اراده خداوند متعالی است. آنچه از خداوند نامحدود و محیط در اراده فرد انسان‌ها. طبق این آیه شریفه، خداوند هیچ داعی را بی‌پاسخ نمی‌گذارد، اما این به آن معنا نیست که هیچ حاجتی به برآورده نشده باقی نخواهد ماند. اگر خدا خواست انسان به دلیل ناآگاهی و احاطه او بر جوانب مختلف وجودی خود و اجتماع به ضرر اوست. این تنها ادعایی مبتنی بر نگرش الهی به هستی نیست. اگر خدایی هم نباشد و انسان، محور همه وجود و زندگی نگاشته شود باز هم ادعای محدودیت اراده و تصمیم بشری به قوت خود باقی است و انکار آن ناممکن. سیر اندیشه و تفکر بشر را، چه مسیری تکاملی آن طور که داروین می‌گوید بدلتیم و چه شکلی دوار و تک‌راشونده پنداشتند؟ بنده اگر نپذیرد که تصمیم معبود صلاح‌مندتر و بهتر از خواست خود اوست، شرط انصاف را مراعات و دعای خداوند را که از او باور خواسته اجابت نکرده است. پاسخ خداوند می‌تواند گوش شنوای او (سمیع) باشد و توجه و دیده بینای او به بنده (صیر). کافی نیست؟ چه حاجتی از این بالاتر؟ «آیا خداوند برای بنده‌اش کافی نیست؟» (زمر، ۳۶)

با این همه «همانا خدا بر همه چیز تواناست» (بقره، ۲۰). او می‌تواند اجابت را با قضاۀ توأم کند، اما چه وقت و کی این دیگر با خود اوست. شاید بزودی. شاید پس از سال‌ها یا شاید با معادلی از آن بهتر در جهان آخرت. روایت است که خداوند در بهشت صفی از نعمت‌های گوناگون پیش روی بنده قرار می‌دهد. هر کدام جای هر حاجتی از او که در دنیا برآورده نشده است. آن گاه بنده آرزو می‌کند کاش هیچ حاجتی از او بیشتر برآورده نشده بودا کاش این احتمال را هم می‌داد که ممکن است نسبه‌ای ز هزار نقد بهتر باشد!

در دعای کمیل می‌خوانیم: «مر فرمودی تو را بخوانند و اجابتش را تضمین کردی.» زیارت فرمودی این عبادت را چنین تکمیل می‌کند که: «دعایم را پاسخ گو و مرا به آرزویم برسان.» تمایز میان استجاب و برآورده شدن آرزو در اینجا مویذی است بر تفاوت معنای اجابت و قضای حاجت. آیه شریفه «فرمود دعای هر دوی شما پذیرفته شد پس ایستادگی کنید» مویذی دیگر بر این مدعاست. خداوند به موسی و هارون می‌فرماید «دعای شما پاسخ داده شد. استقامت ورزید.» فرموده «دعای شما اجابت خواهد شد» بلکه از فعل ماضی استفاده کرده است. در حالی که خواست موسی و هارون یعنی غلبه بر دشمنان آن ۴۰ سال بعد تحقق یافت. برای برآورده شدن حاجت صبر یابید.